

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

סוכות, תשס"ז
מספר 673

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

"כי בסכות הושבתי את בני ישראל"

מתחילת הטיפול הפילוסופי-שיטתי בערכי היהדות, דהיינו מימי ר' סעדיה גאון, עסקו גם בטעמי המצוות, ומתוך כך חילקו בין מצוות "שכליות", דהיינו אלה שטעמיהן מובנים לנו, ובין מצוות "שמעיות", אלה שטעמיהן מכוסים מידיעתנו, ועלינו לקיימן אך ורק מתוך משמעת למי שציווה עליהן. את חוסר ידיעת טעמה של מצווה ניתן לפרש משתי בחינות: מבחינה סובייקטיבית, דהיינו שישנו טעם, אלא שאנו, מקוצר השגתנו, טרם הבנו אותו, או מבחינה אובייקטיבית - שגם מצד הבורא המצווה אין לה טעם ספציפי, ואין מטרתן של מצוות מסוג זה אלא להכניסנו למשטר של משמעת, או להרכות את שכרנו בעשייתן.

ואולם יש מן המצוות שהתורה עצמה מגדת לנו את טעמיהן, כגון פתיל התכלת שיש לתת בציצית, שהתורה מסבירה את תכליתו: "וראיתם אתו וזכרתם את כל מצות ה' ועשיתם אתם ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם" (במ' טו:לט). האומנם יודעים אנו כיצד אותו פתיל תכלת מזכיר לנו את המצוות ומונע אותנו מן העברה?

דומה לכך המצווה של ישיבת שבעה ימים בסוכה, המנומקת: "למען ידעו ד'רתיכם כי בסכות הושבתי את בני ישראל בהוציא אותם מארץ מצרים" (ויק' כג:מג). לא זו בלבד שלא ברור מה בדיוק יש לזכור ולמה, אלא אף זו: רבותינו נחלקו בדבר מהותן של הסוכות שבהן ישבו בני ישראל בצאתם ממצרים. לכאורה מדובר בסוכות ממש, דהיינו סוכות שיושבי מדבריות עושים למחסה ולצל, בדומה לסוכה שעשה לו הנביא יונה לשבת בצלה (ד:ה) כך דעתו של ר' אליעזר במדרש תורת כהנים (אמור יז:יא).

אולם פשוט זה יש בו לכאורה שני קשיים: קושי לשוני וקושי ענייני. הקושי הלשוני - שה' אומר: "בסכת הושבתי את בני ישראל"; אם מדובר בסוכות - לא ה' הושיב את בני ישראל בהן, אלא הם עצמם הקימו את הסוכות וישבו בהן. לכך מצטרף הערעור הענייני: דרכם של בני אדם לעשות סוכות לצל, ולשם מה יש לזכור ולהזכיר זאת? ואכן המדרש מביא דעה אחרת בדבר מהותן של אותן סוכות, את דעתו של ר' עקיבא, האומר² כי סוכות החג שלנו הן זכר לענני הכבוד שבהם הקיף ה' את ישראל אחרי יציאת מצרים, כדי להגן עליהם מאויבים ומקשיי המדבר. לכאורה, מתן משמעות של "סוכות" לעננים ייתכן רק בתחום הדרש, ולכן לא יתקבל כפשוט הכתוב. ואולם כדי להצדיק פירוש זה אף כפשוט, מסתמך הרמב"ן (ויק' כג:מג), על הפסוקים בישיעיהו (ד:ה-ו):

וברא ה' על כל מכוון הר ציון ועל כל מקראָה ענן יומם ועשן ונגה אש להבה לילה כי על כל כבוד חָפּה. וסכה תהיה לצל יומם מחרב ולמחסה ולמסתור מזרם וממטר.

¹ ראו על זה: א"א אורבך, "חז"ל פרקי אמונות ודעות, ירושלים תשל"ו, עמ' 321-347. "היינו, טעמי המצוות בספרות ישראל, ירושלים תשס"ו, עמ' 22-30, 49-52.

² בציטוט הברייתא בבבלי סוכה יא ע"ב, וכן במכיל דרשב"י (ראו להלן), מוחלפות השיטות בין ר"א ור"ע.

הסוכה שתהיה לצל ולמחסה בוודאי זהה עם הענן יומם, ואולי גם עם נוגה האש לילה, והם משמשים כחופה. נבואה זאת מזהה אפוא את הסוכה עם ענני הכבוד המגנים על ישראל. יתרה מזאת, הנבואה אודות ענן יומם ונוגה אש לילה, שיגנו בעתיד על ישראל, נסמכת על התקדימים של הענן והאש, וכן של ענן ה' השוכן על המשכן בעת מסע בני ישראל במדבר, לפי המוטיב שהגדירוהו חז"ל: כגאולה ראשונה כן גאולה אחרונה.³ ואם בחזון לעתיד קרויים אותם עננים "סוכה", ניתן להחיל את פירוש העננים גם על הפסוק: "כי בסכות הושבתי את בני ישראל בהוציא אתם מארץ מצרים".

עננים מכונים סוכות גם בשירת דוד: "וישת ח'שך סביבותיו סכתו, חשכת מים עבי שחקים" (תה' יח: יב//שמ"א כב: יב),⁴ ובאיכה (ג: מד) משמש הפועל סכ"ך בקשר עם ענן - "סכתה בענן לך". לגבי לשונות אלו ניתן לטעון שכולן, בישעיהו, באיכה ובשירת דוד, שייכות לסגנון של שירה מקראית, שבה נאה לדמות עננים לסוכה; ואולם מה מקום יש לדימוי שירי זה בספר ויקרא המנוסח בדרך כלל בלשון יבשה של חוק? על שאלה זו אפשר להשיב מבחינה לשונית ומבחינה עניינית: לשונית - ציווי הסוכה אינו כתוב בסגנון משפטי יבש, אלא בכעין פרוזה גבוהה שיש בה חזרה משולשת על מילת המפתח "סכות", ויש בה מעין משקל רופף:⁵ בסכת תשבו שבעת ימים / כל האזרח בישראל ישבו בסכת / למען ידעו ד'רתיכם / כי בסכות הושבתי את בני ישראל / בהוציא אותם מארץ מצרים / אני ה' א-להיכם.

ומהבחינה העניינית: אם במצוות הסוכה אכן כיוונה התורה לזיכרון ענני המדבר, כיצד יכלה לבטא זאת? הרי אי-אפשר לצוות עלינו לישב בין עננים. על סמך הדימוי ענן=סוכה, דימוי ספרותי שככל הנראה יסודו עממי, מצווה אותנו התורה לשבת בסוכות, ועל-ידי כך לזכור את ענני הכבוד. הפועל "הושבתי" מבהיר שמדובר בזכר לסוכות שהקב"ה בנאן, דהיינו: עננים. וכבר במכילתא דר"י מאשש ר' עקיבא את דעתו שמדובר בענני כבוד: "ר' עקיבא אומר, אין 'סכות' אלא ענני כבוד, שנאמר: 'וברא ה' על מכון ה' ציון ועל מקראיה ענן יומם ונוגה אש להבה לילה כי על כל כבוד חופה'. אין לי אלא לשעבר. לעתיד לבוא מנין? הסוכה תהיה לצל יומם מחורב' וגו'".⁶

קודיפיקטור ההלכה, יעקב בן הרא"ש, מנמק את מצוות סוכה: והסוכות שאמר הכתוב שהושיבנו בהם הם ענני הכבוד שהקיפן בהם לבל יכה בהם שרב ושמש, ודוגמא לזה צונו לעשות סכות כדי שנזכור נפלאותיו ונוראותיו.⁷ התורה מספרת רק על שני סוגי עננים שליוו את ישראל במדבר: עמוד אש וענן ההולכים לפני בני ישראל להנחותם בדרך ולהגן עליהם, וכן על ענן כבוד הסוכך על אוהל מועד, אחרי שירד עליו מהר סיני.⁸ חז"ל הרחיבו את מספר העננים לכדי שבעה: אחד מכל רוח, כולל למעלה ולמטה, ועוד אחד ההולך לפניהם.⁹ לא נוכל לדעת אם לשון "הושבתי" גרמה לדרשה זאת, המקיפה את ישראל שבמדבר בסוכת עננים מכל צדדיהם. נראה כי רמב"ן, בפרשו את פסוקי הסוכה בספר ויקרא אינו מסתמך על דרשה זו בדבר שבעת העננים, שכן הוא מזכיר רק את עמוד הענן ועמוד האש לילה.

מכלל דברי ר' יעקב בן הראש (שלא הובאו כאן) משתמע, שאין תפקידה של הסוכה להזכיר את ענני הכבוד בלבד, אלא אותם כמדגימים את כל חסדי ה' ונפלאותיו עם ישראל במדבר, ומתוך כך להזכיר גם את יציאת מצרים, כאות ועדות לשליטת ה' והשגחתו בעולם. סוכות מוזכרות בתורה לא רק לעניין החג, אלא בעוד שני הקשרים: פעם כמקום חנייתו של יעקב אבינו בבואו מחרן, כי אכן בנה שם סוכות (בר' לג: יז), ופעם כתחנה הראשונה של ישראל אחרי צאתם ממצרים: "ויסעו בני ישראל מרעמסס סכתה" (שמ' יב: לז). מדרש המכילתא דר"י לפסוק זה מחבר בין שלוש הקרויות אלו:

'סוכותה' - סוכות ממש, דכתיב 'ויעקב נסע סוכתה וגו'', דברי רבי אליעזר. וחכמים אומרים, אין 'סוכות' אלא מקום, שנאמר 'ויסעו מסוכות ויחנו באיתם' (שמ' יג: ב), מה

³ קהלת רבה א, כח; במדבר רבה יא, ג.

⁴ בשמואל: "סביבותיו סכות, חשכת מים וגו'".

⁵ קטעים מעין זה בפרוזה גבוהה: בראשית (ב: א-ג), שמות (יד: ל-לא).

⁶ מכילתא דר"י, פרשת בא, מסכתא דפסחא יד; מכיל דרשב"י לשמות יב: לו.

⁷ טור או"ח תרכ"ה.

⁸ שמות יג: כא-כב; שם מ: לג-לח.

⁹ מכילתא דר"י, ויהי בשלח, פתיחתא; ספרי במדבר סג. שם מובאות גם דעות על שלושה עשר עננים, ארבעה, וגם שניים, שהוא כפשט הכתובים. וכן ראה תוספ' סוטה ד 2.

'איתם' מקום אף 'סוכות' מקום. רבי עקיבא אומר, אין 'סוכות' אלא ענני כבוד, שנאמר 'זכור ה' על מכוני הר ציון ועל מקראיה ענן יומם ונוגה אש לילה כי על כל כבוד חופה. וסוכה תהיה לצל יומם וגו'.10

נראה שאת סוכות החג שעושים זכר לסוכות המדבר, קושרת דרשה זאת עם שם המקום "סוכות", שבו התחיל מסע המדבר של ישראל, לאמור: אם סוכות החג אמורות להזכיר סוכות ממש, הרי הוחל בבנייתן של "סוכות ממש" אלו בתחנתם הראשונה של בני ישראל, וזו אכן הסיבה שהמקום נקרא סוכות, כשם שגם המקום שבו חנה יעקב אבינו, נקרא "סוכות" על שם הסוכות שהוא בנה שם למקנהו. שאלה פתוחה היא, האם מכוון המדרש לומר שאת סוכות החג יעשו ישראל דווקא ורק על שם הסוכות שהיו במקום החנייה הראשון של ישראל במדבר, וזה נותן משקל יתר ללשון התורה "כי בסכות ... בהוציא אותם מארץ מצרים". אם אכן כך, כי אז נועדו סוכות החג להזכיר דווקא את יציאת מצרים, ולא את מסע המדבר בכללו. או שמא כוונת המדרש לומר, שתהליך הישיבה בסוכות המדבר התחיל במקום זה ששמו "סוכות" ונמשך כל ארבעים שנות המסע.

עוד שאלה פתוחה בהבנת הדרשה, והיא אם ר' עקיבא, בדברו על ענני הכבוד, מתייחס אך ורק לטעם המצווה של סוכות החג, או שמא הוא מתייחס גם לפסוק בשמות: "ויסעו מסכות", לאמור, שכבר בתחנתם הראשונה הקיפום ענני הכבוד, ועל כן קראו ישראל למקום הזה "סוכות". משמע זה משתמע מלשון דרשתנו, כפי שמוכח במכילתא דרשב"י:

ר' אליעזר אומר, סוכות ענני כבוד באו וחנו על גבי רעמסס. מושלו משל, למה הדבר דומה, לחתן שהביא אפריון לפתח ביתה של כלה כדי שתכנס לו מיד.¹¹

לפי משל זה, הופעת ענני הכבוד מיד בתחילת יציאת מצרים מביעה את חיבת ה' לישראל שרצה למנוע מהם כל טרדה של דרך, וגם מביעה את להיטות ה', כביכול, למהר ולהביא את עמו להר סיני ולארץ ישראל, בדומה לחתן הממהר להביא את כלתו לביתו.

ועדיין יש לשאול: לפי הדעה שסוכות החג באות להזכיר סוכות ממש שעשו ישראל במדבר - ודעה זאת נוקטים פשטנים כגון ראב"ע,¹² רשב"ם, ר"י אברבנאל, ומבין אחרונים רש"ר הירש ורד"צ הופמן - עדיין נשאלת השאלה לשם מה יש לזכור את סוכות המדבר? מה בא זיכרון זה ללמדנו? לפי הרמב"ן, המביא את "סוכות ממש" כפירוש חלופי, יש בכך להזכיר לנו שגם בתנאי המדבר הקשים דאג ה' לעמו, ואפשר להם חיים סבירים.

רשב"ם נותן לזיכרון "סוכות ממש" טעם חינוכי: כשישבו ישראל בארץ בבתים מלאים כל טוב, עם שדות וכרמים, יש חשש שמא יתפארו: "כחי ועצם ידי עשה לי את החיל הזה" (דב' ח:ז). זיכרון חייהם במדבר, כיושבי סוכות עלובות, שחייהם היו תלויים בה' שפרנסם והקיים בדרכי נס יש בו כדי ללמדם שגם עתה, בארץ כנען, ה' הוא הנותן להם כוח וכישרון לעשות חיל, והוא המפרנסם על-ידי הורדת טל ומטר. השגחת ה' הנסית והישירה על ישראל במדבר היא שיעור של המחשה להשגחת ה' בדרך הטבע, בארץ יישוב.

רעיון זה מפורש בתורה, בפרשת עקב (דב' ח:א-יח), כפי שמזכיר רשב"ם בפירושו לפסוקנו. בשיטת רשב"ם נקטו אחריו, בגיוונים שונים, ר"י אברבנאל, הירש, הופמן, ואחרים. הופמן מצרף לרעיון זה את מצוות ארבעת המינים, לאמור: אכן, יודעים אנו להודות לבורא על הצמחייה העשירה של ארץ ישראל, בבואנו לפניו עם ארבעת הצמחים המייצגים אותה.

הסבר מפתיע למצוות סוכה מובא בתקציר ההלכתי "חיי אדם":¹³ הסוכות הן זכר לסוכות הצבא, דהיינו אוהלי הצבא¹⁴ שהיו לישראל בעת מלחמת הכיבוש של עבר הירדן המזרחי מידי סיחון ועוג. דהיינו, הסוכות הן מעין זיכרון-הודיה על ראשית כיבושה של ארץ ישראל שאירע עוד בימי משה רבנו. לכאורה יש כאן בעיה של מוקדם ומאוחר, שכן כיבוש זה המסופר בבמדבר (כא) התרחש אחרי מתן מצוות סוכה בויקרא (כג), אך אין בעיה כזאת לפני הא-ל המגיד מראשית אחרית. נזכור שגם מצוות אכילת מצה בשבעת ימי חג המצות (שמ' יב:טו-כ), ניתנה לישראל לפני יציאתם ממצרים בחיפזון, אירוע שהוא טעם המצווה (שם לט, דב' טז:ג).

10 מכילתא דר"י בא, מסכתא דפסחא יד.

11 מכילתא דרשב"י לשמות יב:לז. לפי דרשה זאת זהה 'סוכות' לרעמסס.

12 ראב"ע אף מנגיד את סוכות המדבר לענני הכבוד: אלה הגנו על ישראל משמש הקיץ, אך כמחסה מקור החורף בנו סוכות.

13 ר' אברהם דאנציג, חיי אדם (דפוסים רבים), קמו, א.

14 שמו"ב יא:יא, מל"א ב:יב, טז.

ועדיין יש לתמוה: האומנם בסוכות ישבו ישראל במדבר? והרי מסופר על מגוריהם באוהלים,¹⁵ כדרכם של נוודי מדבר שצורת מגוריהם מאפשרת להם קיפול של האוהל לפני כל מסע והקמתו בכל מקום חנייה. ואולי היא הנותנת: בעטיו של חטא המרגלים נגזר על ישראל להיות "רעים במדבר ארבעים שנה" (במ' יד: לג), ואם אנו מתרשמים שבאותן שלושים ושמונה שנים של עונש נדדו אבותינו במדבר כמעט ללא מנוחה, באה התורה ואומרת: "בסכות הושבתי את בני ישראל". הם לא נדדו עם אוהליהם כנוודי מדבר, אלא חנו ימים רבים במקום אחד, ושם בנו לעצמם סוכות, שהן דיור קבוע למחצה, לשהות בהן זמן רב, כנאמר: "ותשבו בקדש ימים רבים, כימים אשר ישבתם" (דב' א: מו), ללמדנו שגם אם נדונו אבותינו לשנים רבות של חיי מדבר כעונש על חטאם החמור, נהג ה' עמהם ברחמים.

מנחם בן-ישר

המכון לתולדות חקר המקרא היהודי, בר-אילן
המכללה האקדמית אשקלון

¹⁵ שמ' טז: טז; במ' טז: כז; דב' ה: כז.